

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

КАТЕДРА „ЕТНОЛОГИЯ“

Теодора Костадинова Григорова

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд на тема:

**Межкултурна рефлексия и интеграция, чрез
образование/функционален анализ за периода 2005 – 2016 г.**

за присъждане на образователна степен „Доктор“ в област на висше образование: 3. Социални, стопански и правни науки, професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата („Етнология – Етнопсихологически модели в образованието“)

Научен ръководител:

Проф. д-р Ирина Колева Колева

София 2025

Дисертацията е структурирана в увод, изложение в три глави, изводи, заключение, библиография, приложения с общ обем 156 страници, от които 18 стр. приложения. Приложенията включват два непопълнени въпросника за учители и директори, въпросник за дълбочинно полуструктурирано интервю за педагогически специалисти и експерти в областта на интеграцията, два списъка на респонденти, две полуструктурирани и дълбочинни интервюта с педагогически специалисти и експерти и два excel files, с размер 29 KB, представляващи количествените резултати от проведеното анкетно проучване. В дисертационния труд са включени общо 31 графики.

Съдържание

УВОД	5
Актуалност и значимост на дисертационното изследване	5
Цел, задачи, предмет и обект на дисертационното изследване	9
Хипотеза на дисертационното изследване	10
Методология на дисертационното изследване.....	10
ПЪРВА ГЛАВА. МЕЖДУКУЛТУРНАТА РЕФЛЕКСИЯ: ЕТНОПЕДАГОГИЧЕСКИ И ЕТНОПСИХОЛОГИЧЕСКИ АСПЕКТИ	12
1.2. Рефлексивният подход за етнопедагогическото знание	
1.2 SWOT на европейски стратегически документи в сферата на училищното образование.	
1.3. SWOT на национални стратегически документи в сферата на училищното образование	
1.4. SWOT на национални директивни документи в сферата на училищното образование	
ВТОРА ГЛАВА. ИНТЕГРАЦИЯ ЧРЕЗ ОБРАЗОВАНИЕ: МЕХАНИЗМИ И ПОЛИТИКИ	16
2.1. Образователна интеграция и / или интеграция, чрез образование в системата на училищното образование.	
2.2. Функционален анализ на образователна политика на МОН - ЦОИДУЕМ./ 2005 – 2016 г./.	
ТРЕТА ГЛАВА. ЕТНО – ПЕДАГОГИЧЕСКА РЕФЛЕКСИВНА КАРТИНА ЗА ИНТЕГРАЦИЯ, ЧРЕЗ ОБРАЗОВАНИЕ /функционален анализ за периода 2005 – 2016 г./	18
3.1. Изследователски методи	
3.2. Етапи на етнопедагогическото изследване	
3.2.1. Първи етап: Адаптиране на диагностичен инструментариум	
3.2.2. Втори етап – Определяне на извадката и провеждане на диагностичният срез	

3.2.3. Трети етап: Първичен количествен и първичен качествен анализ на получените резултати от въпросника

3.2.4. Четвърти етап: Първичен количествен и първичен качествен анализ на резултатите от проведените анкетните карти с директори на средни училища.

3.3. Етапи на етноложкото изследване

3.3.1. Първи етап: Подбор на етноложки методи и извадка от респонденти

3.3.2. Втори етап – Разработване на въпросник за дълбочинно полуструктурирано интервю, относно образователната интеграция и интеркултурното образование

3.3.3. Трети етап – Първичен количествен и първичен качествен анализ на резултатите от дълбочинно интервю с педагогически специалисти.

3.3.4. Първичен количествен и първичен качествен анализ на резултатите от дълбочинно интервю с експерти в образователната сфера

ИЗВОДИ	24
ЗАКЛЮЧЕНИЕ	30
ПРИНОСИ	34
РЕЗЮМЕ НА АНГЛИЙСКИ ЕЗИК	35
ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННОТО ИЗСЛЕДВАНЕ	36

МОТИВАЦИЯ/ УВОД

Актуалност и значимост на дисертационното изследване

Актуалност на дисертационното изследване.

Образованието включва три елемента: обучение, възпитание и процес на социализация. Тези три елемента се намират в обратна и съществена връзка по между си в процеса на развитие и адаптация към настоящата и бъдеща реалност на образователната среда. Налице е промяна в психологическите характеристики на „субекта – ученикът“ на процеса на образование. Променя се и функционалната характеристика на учителя – другият субект в процеса на педагогическо взаимодействие. Съвременните технологии / контекста на Изкуствения интелект/ изискват формиране у учителят и ученикът на дигитална компетентност. В основата на дигиталната компетентност е **рефлексивната компетентност**. Дигиталната обща култура в системата на българското образование поставя въпроса за актуален дизайн на училището, свързан с единни стандарти, принципи и подходи на обучение, възпитание и процес на социализация, учебно съдържание, ценности на учителя, професионални и личностни компетентности на учителя и неговото общо професионално развитие. Тези въпроси изискват фундаментално разбиране на феномена на процеса на дигитализация. Професионалните компетентности на учителя се разгръщат по посока на дидактически и възпитателен /социализиращ/ опит и способност за проектиране на съответната наука/предмет в дигитални дидактически и възпитателни ресурси, както и организационни и административни умения. Отсъстват актуални адаптирани и апробирани културологични диагностични методики за оценка на равнищата на знания на ученика. Не се отчита и спецификата на общите и специалните способности на учениците от етнически малцинствен произход и конкретно за целите на дисертационното изследване – ученици от ромски и турски произход. Това представлява процес на дискриминация по знание и е от целеполагащо значение за процеса на образователна интеграция на ученикът от етнически малцинствен произход, както и за неговата межкултурна рефлексия.

Учебните програми не са съобразени с възрастово-психологическите и етнопсихологическите особености на ученика. Тяхната актуализация ще допринесе за усвояване на съвременни знания и умения у ученика и ще развие неговата рефлексивна и

емоционална компетентност. Необходима е смяна на педагогическия подход при избор на учебно съдържание и прилагането от всички автори на един и същи подход, отговарящ на съвременния етап на развитието на обществото у нас. Това означава и отчитане на етнопедагогическите реалности не само на стратегическо равнище /Стратегическа рамка за развитие на образованието, обучението и ученето в България за периода 2021 – 2030/, а и на оперативно равнище.

Проблемите на българската образователна система освен в съдържателната страна на учебния план, се коренят и в интеграцията на учениците от етническите малцинства. Образователната интеграция на учениците от етническите малцинства е процес, който се реализира, чрез дидактически, възпитателни и социализиращи форми на взаимодействие с всички адресати на българската образователна система. Тя не е механичен: формален процес, както се прилага в много училища у нас. На национално равнище отсъства разбиране за технологичната съдържателната страна на процеса на образователна интеграция. Използвам термина „интеграция, чрез образование“, защото в моето дисертационно изследване акцентирам на избора на технология, на прилаганите форми на дидактическо, възпитателно и социализиращо взаимодействие в межкултурна образователна среда /равнища, цели, методи, похвати, средства и резултат/. В дисертационния труд ще разгледаме периода 2005-2016 г. Причината да бъде разгледан този период е, защото от 2005г. се прокарват програми и стратегии насочени към уязвимите групи или по-точно интеграцията на роми в България. Една от причините за новата политика е предстоящото влизане на България като нов член на Европейския съюз. Под натиска на съюза България обръща поглед към тези групи. След 2016г. в България се променя Закона на предучилищно и училищно образование (ЗПУО) и се създава и утвърждава Наредба 13 и Приобщаващото образование, с което се променя образователната политика в страната. Респондентите, с които работя по време на емпиричното изследване са от различни райони на страната, за да бъде обхванати учители, които работят с ученици от различна етническа принадлежност като има респонденти от градски и селски райони, за да има съпоставка между различните подходи на работа. Изследването е извършено с помощта на анкетни карти и интервюта, както с колеги педагогически специалисти така и с български експерти в образователната интеграция и интеркултурното образование. С оглед етичността на терена практика респондентите са анонимизирани, защото са институционални хора. Отчасти имам и лично

наблюдения как се осъществява образователната интеграция в средните училища у нас. През 2016г. съм работила в училище изцяло с ромски ученици, което е участвало в проектните дейности на ЦОИДУЕМ -МОН в разглеждания период на дисертацията като в тези дни в училището има ученици с български произход. Възможна е образователната интеграция, но много е важна ролята за осъществяването ѝ от учителят в класната стая.

Извършването на функционален анализ на дейността на Центъра за образователна интеграция на деца и ученици от етническите малцинства ще покаже държавната политика насочена към образователната интеграция, защото Центъра е второстепенен разпоредител с бюджетни кредити към министъра на образованието и науката и подпомага дейността на Министерството на образованието и науката за провеждането на политики, свързани с интеграцията на деца и ученици от етническите малцинства.

Значимост на дисертационното изследване.

Българската образователна система е една от малкото европейски системи, които притежават държавен образователен стандарт /резултат/ по интеркултурното образование. Той не е имплантиран във всички учебни програми. Необходимо е имплантиране на интеркултурните компетентности по ДОСГЗЕИО и в другите образователни стандарти. Актуализацията на учебните програми и включването на интеркултурното образование в тях, ще допринесе за осъществяването на образователната интеграция на учениците от етническите малцинства. Достъпът до качествено образование е право на всеки ученик, независимо от неговия произход, религия или раса.

Българският учител не познава ценностните ориентации на етническите подгрупови деления на учениците от ромски произход, което води до некачествено образование. Учителите трябва да познават и прилагат съвременни форми и технологии на възпитание и обучение, адекватни на социокултурните ситуации, потребности и ценностни ориентации на съвременните ученици.

Българският учител няма необходимата подготовка за работа с ученици от различен етнокултурен произход, така също и в областта на етнологията, етнопсихологията и етнопедагогиката. Учителите не могат да се справят с дидактическите затруднения на учениците, чийто майчин език не е българският, което води до отпадане на учениците от

образователната система. Билингвалните учебници и учебни помагала за дидактически средства в процеса на интеграция чрез образование. Те не са форма, нито метод.

Междукултурната рефлексия представлява целеполагащ механизъм в процеса на технологична съдържателна интеграция, чрез подходите, технологията на формите и методите в етнологически, етнопедагогически и етнопсихологически план. Прилагайки етнологически подходи и инструментариум, етнопедагогическото и етнопсихологическото знание реализира семантичния дидактически и възпитателен принцип на глотометрично и семиометрично равнище. Този научен факт придобива значение в процеса на междукултурна рефлексия при запознаването на ученика с различни култури във времето и пространството. Семиотичният принцип позволява на ученика да осъзнае действителността в която живее и му помага да си взаимодейства с хората, които го заобикалят. От гледна точка на филогенезиса, много етноси са изградили свой универсален език и мимичен символен репертоар. Универсалността на репертоара се предава чрез жестове, мимики и ритуали, кодирани в танци или невербални езикови форми. Социално и исторически тези форми подлежат на развитие във времето. Те са се съхранили в двигателната памет, емоциите, преживяванията и вярванията на поколенията, принадлежащи към определен етнос. Разбирането на знака е невъзможно без изясняването на неговото значение – както предметно (означавания от него обект), така и смислово (образа на означавания обект) и експресивно (изразяването с негова помощ на чувства и т.н.) Всеки езиков знак е акт на човешкото мислене, отразяващ една или друга система на смислови отношения в мисли или съществуващ независимо от него предмет.

Етносемиотиката е дял от семиотиката, който се занимава с народностното /националното/ своеобразие на знаците. В предмета на етносемиотиката се обсъждат преди всичко знаци с нелингвистичен характер /кинеми, проксематични знаци, митологични и религиозни символи, особености на облеклото и пр. – напр. кинемите за "да" и "не" при различните народи, приветствените пози, телодвижението, дистанцията между събеседници и пр., но също и специфичния начин на използване на езика (напр. темп на речта, степен на многословие, сила на гласа и пр.).

Семиотичният принцип е дидактическа и социализираща основа за осъзнато конструиране от ученика на определени познавателни обекти. По своята семантика и

предназначение, той корелира с рефлексивния подход в етнопедагогическата технология, която е изградена чрез него. Известният семиотик и стилистик М. Янакиев създава цялостна система за внедряване на взаимодействието "семиотика – образование". Той разработва науката глотометрия. Изгражда глобална представа за българското образование и неговата семиотизация. Семиотиката трябва да въоръжи ученика с "етимологизиращ интелект", т.е. в процеса на интеграция чрез образование той трябва да се научи:

1/ Да търси в миналото първоначално демонстрируемите "значения" на даденостите, "значенията" на които днес не можем да обясним "чрез демонстриране"

2/ Да проследява как тези "значения" са станали недемонстрируеми и

3/ Да търси и да разбере защо са станали „недemonстрируеми“.

Тези три стъпки определят психологическия механизъм, наречен „межкултурна рефлексия“. *Семиотизираната диалогистика в образователен контекст етнологизира мисленето на ученика.*

Цел на дисертационното изследване:

Целта на етнопедагогическото изследване е да се извърши функционален анализ на българската национална държавна политиката за межкултурна рефлексия и интеграция, чрез образование /в периода 2005 – 2016 г./, с фокус – системата на училищното образование.

За постигането на целта се поставят следните изследователски задачи:

Задача 1 Да се проведе теренно етноложко изследване за факторите на образователна интеграция с 29 водещи български експерти в областта на интеграцията чрез образование и интеркултурното образование, имащи отношение към дейността на ЦОИДУЕМ – МОН.

Задача 2 Да се проведе теренно етноложко изследване за факторите на образователна интеграция с 30 учители и директори на средни училища в страната в областта на интеграцията чрез образование и интеркултурното образование, имащи отношение към дейността на ЦОИДУЕМ – МОН.

Задача 3. Да се проведе етнопедагогическо изследване за установяване на интеркултурната компетентност на 68 педагогически специалисти, осъществяващи политика на образователна интеграция в посоченият период..

Задача 4. Да се извърши функционален анализ образователни политики на МОН – ЦОИДУЕМ през периода 2005 – 2016 г.

Задача 5. Да се извърши SWOT анализ на европейски и национални стратегически и директивни документи в сферата на средното образование през периода 2005 – 2016 г.

Предмет на дисертационното изследване:

Предмет на етнопедагогическото изследване са етноложките маркери за межкултурна рефлексия в системата на българското училищно образование.

Обект на дисертационното изследване:

Обект на етнопедагогическото изследване е процесът на интеграция чрез образование, осъществяван като държавна политика в сферата на българското училищно образование.

Хипотеза на дисертационното изследване

Познаването на етнопсихологическите особености на учениците и приложението на етноложки методи в процеса на интеграция чрез образование води до реализирането на качествена и успешна образователна политика, базирана на межкултурната рефлексия.

Методология на дисертационното изследване

Методологията на етнопедагогическото изследване за постигането на целта и осъществяването на изследователските задачи.

На ниво философска методология изследване се формира на методите и прилагането на диалектичния метод основава на следните принципи:

- Принцип на детерминизма. Определя се от предходни събития, които го причиняват, ще бъде разгледани причините за неквалифицирани педагогически кадри в средното образование, което води до неосъществяване на образователна интеграция в средното образование.
- Принцип на допълняемост. Той изисква разглеждане на съвременни образователни програми, свързани с образователната интеграция, за да се разбере тяхната

същност като се анализира съдържанието им, както и значимостта на прилагането им в образователната система.

- Принцип на съответствието. Той се свързва с приемствеността на научни теории. Теоретичната част на изследването се базира на межкултурния подход на Ж. Пиаже, концепцията на рефлексивният подход в интеркултурното образование (И. Колева) и за културно – историческия подход като специфика на образователната интеграция (Лев Виготски).

Общонаучни подходи:

- Съдържателен и формален подход за анализ на теоретико–методологичните основи на обекта на изследване – образователната интеграция.

- Логико-исторически подход. Процесът на изследване на съвременните образователни програми за интеграция на учениците от етническите групи.

- Методологичен подход е комбинация от количествен и качествен подход. Количествения подход се фокусира върху събраните данни и статистически анализ и е оценено въздействието върху образователната политика. Оценява възгледите на респондентите в анкетите и интервютата е осъществен чрез количествения и качествения подход.

От гледна точка на основни положения на научните изследвания, подходите в настоящото дисертационно изследване са:

- Интердисциплинарен подход, който отразява етноложките маркери за межкултурна рефлексия в системата на българското училищно образование. Методологичната база на изследването стъпва на психолого-антропологичните теории за взаимодействието учител – ученик и на етнопедагогически научни основания на интеркултурното образование.

На ниво конкретна научна методология

- Рефлексивен подход, при който в края на всяко проведено интервю е осъществена рефлексия и прилагането му като основополагащ психологически подход в интеркултурното образование.

- Етнопедагогически подход, разкриващ значението на образователния опит в етнически и национален план за формиране на личността.

ПЪРВА ГЛАВА:

МЕЖДУКУЛТУРНАТА РЕФЛЕКСИЯ: ЕТНОПЕДАГОГИЧЕСКИ И ЕТНОПСИХОЛОГИЧЕСКИ АСПЕКТИ

В тази глава от дисертационния труд се разглежда рефлексивният подход за етнопедагогическото знание. Същината на главата включва SWOT анализи на нормативна уредба в България и пожелателна уредба в България и Европа по отношение на образователната интеграция на ученици от етническите малцинства.

Междукултурната рефлексия се отнася до процеса на критичен анализ и разбиране на собствената културна идентичност, ценности и вярвания, като същевременно се вземат предвид и ангажират с културната идентичност, ценности и перспективи на другите. Междукултурната рефлексия включва процесите на асимилация, приспособяване и децентрация. Междукултурната рефлексия спомага учениците да усвояват и да се адаптират към нови културни знания. Програмите, фокусирани върху междукултурното отражение, имат за цел да намалят културния егоцентризъм чрез насърчаване на съпричастност и възприемане на перспектива.

Рефлексивният подход се открива в различни области като етнопедагогика, етнопсихология и психологическа антропология.

В областта на образованието учени като Пауло Фрейре се застъпват за изследователски методи на участие, при които учащите участват активно в процеса на изследване. Този подход акцентува върху процеса на саморегулация, самооценка и осъзнаване на информацията. Днес рефлексивният подход се използва в европейски и азиатски контекст в различни дисциплини, насърчавайки изследователи, преподаватели и практики да изследват критично своите роли, пристрастия и предположения, което в крайна сметка води до нюансирано и контекстуално разбиране на изследваните теми. На него в образователен контекст е подчинена компетентностно – ориентираната политика.

В етнопедагогиката рефлексивният подход целеполага междукултурната/междуетническата рефлексия в процеса на взаимодействие между всички субекти в образователния процес. Това включва осъзнаване на собствената учебна практика, използване от учителя и ученика на методи, които стимулират самооценката и осъзнаването на знания, както и осъзнаване на силните и слабите страни на образователния процес-саморегулация.

В разглеждания в дисертационният труд времеви период се наблюдават промени, чиито трансформации са въз основа на рефлексивният подход и съответстващите рефлексивни технологии на прилагани форми на етнопедагогическо взаимодействие в българското училище. Приложението на рефлексивният подход в междуетническа образователна среда способства за формиране на социокултурната и интеркултурната компетентност на ученика от малцинствен произход. Обръща се внимание на Стратегията за учене през целия живот, която е пряко свързана с рефлексивните процеси на субект–субектно взаимодействие: „учител – ученик“, както и процеса на професионално развитие на учителя.

В етнопедагогически контекст са анализирани следните документи:

Програмата „Учение през целия живот“¹, приета на 15 ноември 2006 г. има за цел да подкрепи взаимодействието в образователните и обучителните системи за изграждане на способни и конкурентоспособни хора. Тази стратегия доразвива потенциала на българското общество независимо от възрастта му или полученото формално образование.

Националната стратегия на Република България за интеграция на ромите (2012 – 2020)². Тя е стратегически документ, отразяващ обвързаността на правителството с политиката на технологичната интеграция на ромите у нас. В нея за първи път е дадена ролята и функцията на етнолог, етнопедагог и етнопсихолог в процеса на образователна интеграция – частта „Образование“. Тя акцентува и на базисната подготовка на педагогическите специалисти за междукултурна рефлексия като резултат от процеса на образователна интеграция.

Стратегия за образователна интеграция на деца и ученици от етническите малцинства (2005 – 2015)³ Тя спомага за изпълнението на политиката на Министерството на образованието и науката (МОН) за образователна интеграция на деца и ученици от етническите малцинства. „Целите на стратегията е да подпомогне МОН в координацията

¹ <https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/bg/national-education-systems/bulgaria/bulgaria-bgstrategiya-za-uchene-prez-celiya-zhivot>

² <https://www.strategy.bg/strategicdocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=726>

³ Стратегия за образователна интеграция на деца и ученици от етническите малцинства (2005-2015) <https://www.strategy.bg/strategicdocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=396>

между дирекциите, бюджетните средства, общините и т.н.“⁴ Стратегията цели да не се достигне до вторична сегрегация. Стратегията се ръководи от международните документи в областта на правата на човека. Стратегията има няколко направления, в които се изразява равният достъп до качествено образование, интеркултурното образование, социализацията и съхранение на културната идентичност на ученика от друг етнически произход спрямо българския. Институциите, които подпомагат интеграцията на учениците, са регионалните управления по образованието / РУО/ и Центъра за образователна интеграция на децата и учениците от етническите малцинства / ЦОИДУЕМ / – структура на МОН.

Интеграцията на децата и учениците от етническите малцинства ще бъде успешна, ако НИО/Министерски съвет/ и ЦОИДУЕМ /МОН/ извършват постоянен мониторинг на образователните институции в междуетническа среда. Необходима е децентрализирана въвеждаща и поддържаща квалификация на педагогически специалисти в сферата на интеркултурното образование. Необходимо е включване в учебните планове на професиите в областта на педагогическите науки и социални дейности, като на ОКС „Бакалавър“, така и в СПК /степените на професионална квалификация/ на студенти и обучавани, като задължителна дисциплини: етнология, етнопсихология и етнопедагогика.. Съществуват етнопсихологически изследвания, които доказват, че когато детето е обучавано, възпитавано и социализирано в условията на детската градина /и или в друг вид предучилищни институции/, то в последствие в училище е налице намаляването на преждевременното напускане на образователната система, като и отпадане от нея. Според с НСИ във възрастовата група 7–15 г. делът на обхванатите в училище роми през 2019 г. е 92,8%, докато през 2011 г. той е бил 82,2%. Във възрастовата група 16 – 19 г. от 32,7% през 2011 г. на 49% през 2019 г. Такава е тенденцията и във възрастовата група 7 – 18 години, където увеличението е с 12 п. п. (от 72% през 2011 г. на 84% през 2019 г.)“⁵.

В българската образователната система има ученици, които преждевременно напускат образователната система. Причините затова могат да бъдат от социално, здравно

⁴ Пак там.

⁵ Образование и реализация на ромската общност <https://socialachievement.org/web/files/richeditor/dokumenti/Education%20and%20Employment%20survey%20report%202020.pdf>

и функционално естество. Тези причини могат да бъдат преодолени, но изискват превантивни мерки и политики от образователните и социалните институции.

Стратегия за намаляване дела на преждевременното напусналите образователната система(2013 – 2020)⁶. Стратегията е част от „Стратегическата рамка на Национална програма за развитие на Република България: България 2020“ и е обвързана с политиките и целите на европейски документи като „Програма за нови умения и работни места“ и „Европейска платформа срещу бедността“⁷

В дисертационният труд се разглежда **Закона за предучилищното и училищното образование (ЗПУО).** Целите на ЗПУО се отнасят за развитието на децата/учениците и тяхното социализиране в обществото. Учениците трябва да развият компетентности, необходими за успешното им личностно развитие и да „продължат своето образование през целия живот; да бъдат конкурентноспособни спрямо своите връстници от други страни; да се реализират успешно на пазара на труда; да бъдат активни граждани в глобалния свят.“⁸ С въвеждането на новият ЗПУО се създават държавните образователни стандарти (ДОС) .

Спрямо **Държавния образователен стандарт по Гражданско, здравно, екологично и интеркултурно образование /ГЗЕИО.,** Наредба 13 от 21. 09. 2016 г./ „интеркултурното образование е насочено към усвояване на знания за различни измерения на културните идентичности и за основни характеристики на интеркултурните отношения, формиращо позитивно отношение към разнообразието във всички области на човешкия живот, както и умения и нагласи за конструктивни взаимодействия в мултикултурна среда“.⁹

⁶ Стратегия за намаляване дела на преждевременното напусналите образователната система(2013-2020) https://euroguidance.hrdc.bg/wp-content/uploads/2018/03/strategy_napusnali_obr_sistema_2013_2020.pdf

⁷ Пак там

⁸ Колева, Ирина. „Национални приоритети и политики в интеркултурното образование (Рефлексивни аспекти).“ Стратегии на образователната и научната политика. Vol. 23, №1. София, 2013, с. 11.

⁹ Наредба 13 от 21.09.2016г. за гражданско, здравно, екологично и интеркултурно образование <https://guo-sofia-grad.com/wp-content/uploads/2019/08/%D0%9D%D0%B0%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%B1%D0%B0-%E2%84%96-13-%D0%BE%D1%82-21.09.2016-%D0%B3.-%D0%B7%D0%B0-%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%B6%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%BE%D1%82%D0%BE-%D0%B7%D0%B4%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D1%82%D0%BE-%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%BE%D1%82%D0%BE-%D0%B8-%D0%B8-%D0%BD%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%82%D1%83%D1%80%D0%BD%D0%BE%D1%82%D0%BE-%D0%BE%D0%B1%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B5.pdf>

Стандартът е разделен на четири приложения. В дисертационния труд се извършва SWOT на интеркултурното образование в първи гимназиален етап.

Учениците от етническите малцинства са на различна степен на социална интеграция, което изисква приложението на различни методи и средства за образователна интеграция. Това представлява риск за приложението на стандарт – процес. За целта е необходимо актуализиране на стандарта и диференцирането му от този на приобщаващото образование. Процесът на приобщаване не е съобразен с етнопсихологическите особености на ученика. Наличието у нас на училища, в които преобладават ученици от етническите малцинства се определя и от регионалния демографски маркер. Това води до проблеми, свързани с процеса на социалното включване, чрез средствата на образователната интеграция. В тези училища този процес е неприложим. Необходимо е да се търсят други форми за социална интеграция, които да се кодират в профила и стратегията за развитие на конкретното училище и регион.

В професионалните компетентности на учителите не се визира познаване на етнопсихологическите характеристики на учениците от етническите малцинства. Това се преекспонира и в неприлагането и несъобразяването с етнокултурната специфика на прилагания диагностичен инструментариум на училищно и национално равнище. Културнообразователните диагностични методи са част от теорията и практиката на психологическата и педагогическата диагностика.

ДОС по ГЗЕИО не акцентува на процеса за създаване на благоприятна среда, спрямо прилагането на интеркултурното образование в училище. Това, от своя страна, не създава условия за приложение на форми за интеграция чрез образование.

ВТОРА ГЛАВА:

ИНТЕГРАЦИЯ ЧРЕЗ ОБРАЗОВАНИЕ: МЕХАНИЗМИ И ПОЛИТИКИ

Тази теоретична глава се представя от функционален анализ на образователната политика на МОН, чрез ЦОИДУЕМ /2005 – 2016г./. Разглеждат се докладите на ЦОИДУЕМ – МОН през споменатия период.

Центърът за образователна интеграция на децата и учениците от етническите малцинства е създаден, съгласно чл. 10 от Постановление № 4 на МС от 11.01.2005 г.

Основният партньор на ЦОИДУЕМ през периода 2007 – 2009г., който да подпомага финансирането на проекти, е Ромският образователен фонд (РОФ). Това единственият външен спонсор на Центъра. Проектите са свързани с изграждането на социални умения за адаптация на учениците към „смесена етнокултурна среда“ и преодоляването на негативните нагласи към ромите. Дава се акцент и на процеса за подобряване на уменията на учителите за работа в мултикултурна среда и подобряване на комуникацията с родителите и общността.

Образователната система изгражда професионална, информационна и обща култура у ученика на личностно равнище. Един от основните проблеми в българското съвременно образование е, че голяма част от учениците получават информацията, могат да я трансформират, но не могат да я приложат в житейски ситуации. Преносът е конституиращ компонент на интелектуалната дидактическа рефлексия, която е целеполагаща за процеса на интеграция, чрез образование. За това свидетелстват все по-ниските резултати на българските ученици в проучванията на PISA за периода от 2006 до 2022 г.¹⁰

Интеграцията чрез образование е цялостна концепция, която включва привеждане в съответствие на образователните системи, политика и практики, за да се гарантира достъпност и качество в региона и конкретната образователна институция.. Тя има за цел да подобрява възможностите на учениците, относно процеса на обучение и процеса на учене, като се съобразява с техните етнопсихологически особености.

За да бъде успешна образователната интеграция, е необходимо тя да се осъществява комплексно на национално, регионално и училищно равнище. Необходимо е приложението на координационни механизми с всички заинтересувани страни / учители – ученици – родители – местна власт и други заинтересовани страни/. При етнопедagogическо взаимодействие с ученици, които не са в благоприятна социална среда, образователната интеграция предвижда индивидуални учебни планове или допълнителни часове след приключване на организирания процес на обучение и възпитание. Необходим е процес на

¹⁰ <https://ire-bg.org/pisa-2022-%D0%BA%D0%B0%D1%87%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D0%BE%D1%82%D0%BE-%D1%83%D1%87%D0%B8%D0%BB%D0%B8%D1%89%D0%BD%D0%BE-%D0%BE%D0%B1%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B5/>, както е индексирано на 06.02.25г.

съвместнопедagogическа дейност с педагогически специалисти в областта на специалната педагогика (ресурсни учители), образователни медиатори, помощник на учителя и други за подобряване на социалните умения на ученика и неговото равнище на осъзнати знания.

Според И. Колева „Рефлексивната образователна парадигма в междуетническа среда е значима за изграждането на технологията на прилагането на модели за образователна интеграция с внедрена технология на модели за превенция и преодоляване на дискриминационните фактори и образователните неравенства в условията на образователно взаимодействие в средното образование. Рефлексията може да бъде теоретичен фундамент за създаване на технологии в сферата на образованието с ясно изразена интегративна същност“ (Андреева.2017).

Етнопедагогическите и етнопсихологическите аспекти са неразделни за осъществяване процеса на образователната интеграция в контекста на интеркултурното образование.

Приемам тезата, че образователна интеграция е „институционален процес, при който образователни субекти, носители на етнокултурни специфики, си взаимодействат в единна образователна среда, като в процеса на обучение и възпитание се формират интеркултурни компетентности и споделени граждански ценности, запазвайки своята етнокултурна идентичност и получавайки равни възможности за социална реализация“¹¹,

ТРЕТА ГЛАВА

ЕТНО-ПЕДАГОГИЧЕСКА РЕФЛЕКСИВНА КАРТИНА ЗА ИНТЕГРАЦИЯ ЧРЕЗ ОБРАЗОВАНИЕ /функционален анализ за периода 2005 – 2016 г./

3.1. Изследователски методи

Дисертационното изследване е проведено в годините от 2021 – 2024 г. с педагогически специалисти и експерти в училищното образование у нас. Използваните етноложки и етнопедагогически изследователски методи в диагностичен план са:

¹¹ Стратегия за образователна интеграция на децата и учениците от етническите малцинства (2015 – 2020). <https://www.strategy.bg/strategicdocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=396> , както е индексирано на 06.02.2025 г.

- Въпросник за етнокултурна компетентност на педагогически специалисти, работещи в средни училища одобрени по проекти на Центъра за образователна интеграция на деца и ученици от етническите малцинства (ЦОИДЕУМ) през периода 2005 – 2016 г. / средство – анкетна карта/

- Качествен метод – полуструктурирани интервюта с директори на Центъра за образователна интеграция на деца и ученици от етническите малцинства (ЦОИДЕУМ - МОН) в периода: 2005 – 2024 г.

- Полуструктурирани интервюта с педагогически специалисти, относно интеграцията на ученици от етническите малцинства в системата на училищното образование в България. Работата на терен беше осъществена в следните селища: гр. София, гр. Свишов, гр. Стара Загора, гр. Благоевград, гр. Казанлък, гр. Сливен, гр. Ловеч, гр. Карнобат, гр. Плевен, гр. Койнаре (обл. Плевен), с. Ситово (обл. Пловдив), с. Селановци (обл. Враца), с. Дъскотна (обл. Бургас). Изборът на изследователски гнезда, бе продиктуван от участници в горопосоченият период в образователни проекти на ЦОИДУЕМ, като той беше на случаен принцип. Основната цел беше да бъдат от училищата, които да работят в мултикултурна среда и/или в хомогенна среда с ученици от ромски произход. Тези области са избрани също, защото включват учители, които работят с йерлии и рударци, които са подгрупово деление на ромите в България.

- Полуструктурирани интервюта с експерти в сферата на образованието у нас и експерти от държавната администрация от следните институции: Министерство на образованието и науката (МОН), Министерство на културата, Национален инспекторат по образованието (НИО), Център за образователна интеграция на децата и учениците от етническите малцинства; национално представителни неправителствени организации, работещи в сферата на образователната интеграция: Сдружение център за междуетнически диалог и толерантност „Амалипе“ – гр. Велико Търново, Студентско общество за развитие на междуетническия диалог (СОРМД) – гр. София, Национална мрежа за децата (НМД) – гр. София, Българската общност за либерална демокрация (БОЛД) – гр. София; висши училища: Софийски университет „Св. Климент Охридски“, Шуменски университет „Еп. Константин Преславски“, Тракийски Университет – гр. Стара

Загора, Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, Университет за национално и световно стопанство – гр. София, Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“

3.1. Етапи на етнопедагогическото изследване

3.1.1. Първи етап: Адаптиране на диагностичен инструментариум

В изследването използван въпросник, структуриран в две анкетни карти за педагогически специалисти като едната е за учители, които работят с ученици от етническите малцинства, а другата с директори, които също работят с ученици от етническите малцинства.

Анкетните карти в качеството си на средство за събирането на информация за процеса на образователна интеграция и межкултурна рефлексия на деца и ученици от етническите малцинства в периода: 2005 – 2016 г. са авторски въпроси, създадени в периода от месец май 2021 г. до септември същата година с редакцията и напътствията на моят научен ръководител проф. д-р Ирина Колева.

Анкетните карти се състоят от два блока. Първият блок съдържа въпроси, свързани с профила на педагогическите специалисти – учители, като те са общо седем затворени въпроса, а вторият блок обхваща въпроси свързани с образователната интеграция на учениците от етническите малцинства, като въпросите за този блок са единадесет. От тези единадесет въпроса шест въпроса са затворени с положителен или отрицателен отговор и един с избор на един по какъв начин формират личностни и познавателни компетентности у ученика. Другите четири въпроса са затворени, но имат възможността да обосноват своя отговор, ако е той е положителен, и последният въпрос е с отворен отговор, който дава възможност да споделят мнение или нещо, което не е зададено в анкетната карта.

Анкетните карти за педагогическите специалисти – директори съдържат 16 въпроса разделени по равно в 2 блока. Първият блок е свързан с профила на директора и съдържа осем въпроса, от затворен тип, а вторият блок, три въпроса със затворен отговор, четири със затворен отговор с възможност да обосноват своя отговор и последният дава възможност да споделят мнение или нещо, което не е зададено в анкетната карта.

Целта на събраната информация е да се изготви функционален анализ на процеса на образователна интеграция в системата на училищното образование у нас. Събраната информация е обработена в обобщени анонимни статистически данни за изготвянето на функционален анализ на процеса на образователна интеграция в системата на училищното образование у нас.

3.1.2. Втори етап – определяне на извадката и провеждане на диагностичният срез

Анкетните карти са проведени онлайн в периода от януари 2023 до януари 2024 г. чрез платформата Google Forms, като участниците в анкетната карта са анонимни и са избрани по случаен принцип от цялата страна. Съобразено е всички участници да са само средни училища, работили по проекти на Центъра за образователна интеграция на деца и ученици от етническите малцинства (ЦОИДУЕМ – МОН) в периода 2005-2016г.

Изпратени са анкетните карти до 100 училища в страната като съм се съобразила да има по равен брой участници от Югозападна, Северозападна, Североизточна и Югоизточна България в общините Столична, Стара Загора, Бургас, Враца, Сливен, Гоце Делчев, Петрич, Велико Търново, Видин, Луковит, Пазарджик и Лом.

Въпросникът е попълнен от 57 учители/педагогически специалисти и 11 директори в определения период, като една част от тях работещи в училища в междуетническа образователна среда. Предполагам, че педагогическите специалисти, които са работили по проектите на ЦОИДУЕМ – МОН в периода 2005-2016 г. са напуснали образователната система, поради пенсиониране или са се преместили в други училища, които не са работели с ЦОИДУЕМ в определения период. Друга част от училищата вече не работят с центъра и поради това ми отказаха да попълнят анкетните карти. По време на анкетното проучване имаше училища, които твърдяха, че не са работили по проекти на ЦОИДУЕМ – МОН, независимо, че бяха в докладите на Центъра.

3.1.3. Трети етап: Първичен количествен и първичен качествен анализ на получените резултати от въпросника

В дисертационния труд разглеждаме първо анкетната карта на учителите и след това на директори, работещи в средни училища, одобрени по проекти на Центъра за образователна интеграция на деца и ученици от етническите малцинства (ЦОИДЕУМ) през периода 2005 – 2016 г. Спрямо анкетната карта учителската професия е феминизирана и застаряваща. Българските учители са високо образование 80% притежават ОКС „Магистър“ и 4% ОНС „Доктор“. 69% от анкетиранияте учители са участвали в проекти на Центъра и само 32% от тях не са участвали. Това се дължи на дейността свързана с проектите. Финансираната сума по даден проект не е много голяма, поради което не могат да се включат голям брой учители в спечелените проекти. Спрямо докладите на центъра се забелязва, че се работи в по-малки групи за тяхната интеграция и задържане в училище, за да бъде по-ефективна. Според 98% от учителите стратегията на тяхното училище е съобразена с Наредба 13 от 21.09.2016 г. за гражданското, здравното, екологичното и интеркултурното образование (Обн. – ДВ, бр. 80 от 11.10.2016 г.). Учителите работят с родители и използват интеркултурни методи в обучението на своите ученици след преминаване на обучение от Центъра за образователна интеграция на деца и ученици от етническите малцинства като *„Създаване на позитивна мултиетническа среда“*, *„Межкултурна толерантност между етносите“*, и *и други..* Анкетиранияте педагози категорично определят, че проектните дейности на ЦОИДУЕМ – МОН допринасят за равен достъп до качествено образование на ученици от етническите малцинства. С дейностите по проектите на ЦОИДУЕМ – МОН учениците по-лесно се адаптират в училищната среда и ученика се чувства по-значим в класната стая. Учителите отбелязват, че наблюдават мотивация за развитие на интелектуалните възможности, но и включване в извънкласните дейности в училище.

3.2.4. Четвърти етап: Първичен количествен и първичен качествен анализ на резултатите от проведените анкетните карти с директори на средни училища

При анализиране на анкетните карти на директорите се забелязва отново, че професията е феминизирана. Възрастовата група на директорите е между 50 – 60 г., като 82% от тях са с ОКС „Магистър“. Вторият модул от въпроси в анкетната карта са свързани с образователната интеграция на ученици от етнически общности и групи, чрез проекти на ЦОИДУЕМ – МОН. На първият въпрос от модул 2, всички са отговорили, че са работили

по проекти на ЦОИДУЕМ – МОН. Стратегията е съобразена с Наредба 13 от 21.09.2016 г. за гражданското, здравното, екологичното и интеркултурното образование (Обн. – ДВ, бр. 80 от 11.10.2016 г.). Респондентите отбелязват, че се наблюдава промяна във взаимодействието: „ученик – учител – родител.“ При отговора на директорите се вижда, че 85% от тях дават положителен отговор и само 15% не могат да преценят доколко. При учителите на същият въпрос има колебание дали има промяна във взаимодействията. Респондентите споделят, че след проектните дейности на ЦОИДУЕМ – МОН допринасят за равен достъп до качествено образование за учениците от етническите малцинства.

3.2. ЕТАПИ НА ЕТНОЛОЖКОТО ИЗСЛЕДВАНЕ

Етноложкото изследване е проведено през периода между януари 2022 г. и декември 2024 г. Този етап от дисертационният труд е свързан със задълбочени полуструктурирани интервюта. Това са свободни разговори с респондентите, които споделят своето мнение по дадената тема, получаващи насочващи въпроси. Този метод е приложим в дисертационното изследване, защото се получава максимално обективна информация от респондентите за проблема, които разглеждам.

Етноложкото изследване съдържа *59 дълбочинни интервюта*. От тях 30 са на педагогически специалисти – учители/директори, които са работили по проекти на ЦОИДУЕМ – МОН през периода 2005 – 2016 г., трима експерти от МОН, както следва един експерт от дирекция „Формиране, анализ и оценка на политиките“; един експерт от дирекция „Приобщаващо образование“ и един главен експерт към МОН в периода 2009 – 2017 г. един експерт в Дирекция „Международно сътрудничество, европейски програми и регионални дейности“ към Министерство на културата, един експерт от Национален инспекторат по образованието (НИО) – Министерски съвет, десет преподаватели от български висши училища, четирима представители от Неправителствени организации (НПО) сектора, както следва по един представител на Сдружение център за междуетнически диалог и толерантност „Амалипе“ - гр. Велико Търново, Студентско общество за развитие на междуетническия диалог (СОРМД) – гр. София, Национална мрежа за децата (НМД) – гр. София, Българската общност за либерална демокрация (БОЛД) – гр. София; пет

директори и един експерт към Центъра за образователна интеграция на деца и ученици от етническите малцинства – МОН.

Въпросите са разделени на два блока като първият е свързан с интеркултурното образование в системата на училищното образование, а вторият с образователна интеграцията на ученици /в системата на училищното образование/.

Разгледани са поотделно интервютата, проведени с учителите/директорите, от тези с университетските преподаватели, експертите от държавните институции и директори на ЦОИДУЕМ – МОН, като е направен анализ на основата на отговорите на допълнителен Блок 3 с въпроси, свързани с функциите и структурата на ЦОИДУЕМ – МОН. Въпросите са зададени само на експерти, които са били част от Управителния съвет на ЦОИДУЕМ и директори на ЦОИДУЕМ – МОН в изследвания период от време.

ИЗВОДИ

След направените проучвания за образователната политика в България, насочена към интеграцията на учениците от етническите малцинства в средното образование, мога да направя следните изводи, свързани с интеркултурното образование у нас и респективно, с образователната интеграция като процес към този вид образование.

На основата на извършеният SWOT анализ на европейски и национални стратегически и директивни документи в сферата на средното образование в разглеждания период 2005 – 2016 г. се наблюдават множество документи и стратегии на европейско равнище, насочени към качествено образование. Разглеждания период обхваща така нареченото Десетилетие на ромското включване. Още от 1997 г. започва да се обръща внимание на ромския въпрос и включването му в образователната политика. Наблюдава се едно засилено включване на ромите през 2005 г., преди България да стане член на Съюза. В определения период има множество документи, които имат пряко или косвено отношение към интеркултурното образование. Всички документи са изготвени в условия на обвързаност и съгласуване, които трябва да изградят една дългосрочна политика, насочена към образователна интеграция и включването на интеркултурното образование в учебните програми. В тях са включени принципите и ценностите, които са припознати като ключови

от институциите. В Стратегията за образователна интеграция на деца и ученици от етническите малцинства (2015 – 2020) липсва съгласуван национален стратегически документ за интеграция на етническите малцинства. За да бъде успешна образователната интеграция, трябва да се квалифицират педагозите, независимо в каква среда работят в сферата на интеркултурното образование, и да се изучават дисциплини като етнология, етнопедагогика и етнопсихология, за да бъдат подготвени за работата си в училище. След приемането на Закона за предучилищното и училищното образование (ЗПУО – 2016 г.) мерките са силно застъпени. Независимо от положителните насоки, които са направени в прокарването на интеркултурното образование, все още е необходимо да се работи в насока обхващане и трайно социално включване на всеки ученик в образователния процес.

В резултат на изложеното във Втора глава на настоящото дисертационно изследване се очертават следните изводи върху функционалния анализ на образователната политика на ЦОИДУЕМ – МОН през разглеждания в дисертационния труд период. Основната функция на центъра е да изпълнява политиката на държавата по отношение на образователната интеграция на деца и ученици от етническите малцинства. При работата с докладите на ЦОИДУЕМ – МОН се забеляза, че той е създаден да обслужва преди всичко малките детски градини, училища, които нямат възможност да кандидатстват за големи държавни и или европейски фондове. Независимо от проектните дейности на ЦОИДУЕМ – МОН, все още има висок процент отпаднали и преждевременно напуснали образователната система ученици. Една от причините е отсъствието на кадрови капацитет за мониторинг от страна на ЦОИДУЕМ – МОН след приключване на проектните дейности. Тази структура разполага с малък щат от трима образователни експерти, с които е технически и физически невъзможно да се извърши национален мониторинг. След 2012 г. центърът включва като основен приоритет интеркултурното образование във всички етапи на образованието. Идеята за това е на неговият директор – д-р Лало Каменов. Негова е и идеята и реализацията за статут на професията „Образователен медиатор“ в системата на средното образование. Той инициира и реализира разработване на методики и методология за тази професия. Налице е актуализация и фундаментално концептуално променена стратегия за образователна интеграция на деца и ученици от етническите малцинства / 2012 г./

Проведеното етнопедагогическо изследване за факторите на образователна интеграция, чрез образование и интеркултурно образование, имащи отношение към дейността на ЦОИДУЕМ – МОН, бе структурирано съобразно методологията на етнологичките изследвания. От направеното изследване мога да заключа, че:

- Една част от интервюираните учители не познават закона и наредбите в образователната сфера.
- От гледна точка на учителите, образователната интеграция не се осъществява, защото основният проблем е работата им с родителите и след това нежеланието на учениците да посещават редовно училище.
- Учителят не знае как да работи в мултикултурна среда и не познава елементите на интеркултурната компетентност.
- Учителят не познава класа/паралелката с която работи по етнически признак.
- Семантизиране на интеркултурното и приобщаващото образование. Не се прави разлика между тях.
- Непознаването на стратегиите и функциите на ЦОИДУЕМ – МОН от страна на учители/директори и експерти в областта на интеграцията, чрез образование и интеркултурното образование.
- Недостатъчни са финансовите възможности на ЦОИДУЕМ – МОН, отпуснати от държавния бюджет за осъществяване на проектите за образователна интеграция. Причина за това е, че в бюджета на Министерството на образованието и науката не фигурира процесът на образователна интеграция, а е даден като раздел от приобщаващо за образование, това е един от фактите за недостатъчния бюджет.
- ЦОИДУЕМ е зависим от политиката на Дирекция „Приобщаващо образование“ към МОН, а Центъра има собствена правосубектност, която изпълнява тригодишната програма на Министерски съвет.
- Няма една обща политика, която да работи за превенция на безпричинните отсъствия.

Проведеното *теренно етнологичко изследване* за факторите на образователна интеграция с 30 учители и директори на средни училища в страната в областта на

интеграцията чрез образование и интеркултурното образование, имащи отношение към дейността на ЦОИДУЕМ – МОН, доказва мултиплициране на иновативни идеи и пренос на добър и успешен педагогически опит. Разработени са иновативни етнопедагогически модели, което е в съответствие с идеята на ЦОИДУЕМ – МОН за обвързаност на политиката с проекти на преподаватели от системата на висшето образование. Най-голям процент от образователните проекти са на СУ „Св. Климент Охридски“ и респективно – Исторически факултет, катедра „Етнология“.¹² Това е вследствие на сключения меморандум между Историческия факултет в лицето на тогавашният декан – доц. д-р Тодор Попнеделев, и тогавашния ръководител на катедра „Етнология“ – доц. д-р Веселин Тепавичаров. В. Тепавичаров е инициатор на сключване на този меморандум и плана по изпълнение на съвместните дейности с ЦОИДУЕМ – МОН. Самият той е и един от авторите на Държавния образователен стандарт по гражданско, здравно, екологично и интеркултурно образование в частта интеркултурно образование. Член е на управителния съвет на ЦОИДУЕМ– МОН в периода 2012 – 2015 г. В този период катедра „Етнология“ реализира първият си образователен проект по линия на ЦОИДЕУМ – МОН в град Етрополе в партньорство със средни училища. Като резултат от проведения проект се разработва наръчник за родители със заглавие „Етнопедагогически модел за работа с родители. Учебно помагало за педагогическо взаимодействие с родители в междуетническа среда“(Тепавичаров.2014). Това създава нова реалност за пренос на научни изследвания в образователната практика в интеркултурна среда.

Интервюираните 30 респонденти – учители, посочват следните фактори за образователна интеграция на учениците от етническите малцинства:

- ✓ Непознаване на адекватни приложими методи, с които да провокират в учениците мотивация към процеса на обучение, възпитание и социализация, както и да посещават училище.
- ✓ Непознаване на образователните наредби/ ДОС.

¹² „Етнопедагогически модел за работа с родители“. Конкурсна процедура 33.13-2014 – Център за образователна интеграция на децата и учениците от етническите малцинства – МОН, Приоритет 3. Ефективна работа с родителите на децата и учениците от етническите малцинства за превенция на отпадащите ученици и намаляване броя на безпричинните отсъствия. Договор № БС-33.13-3/2014 към ЦОИДУЕМ при МОН.

- ✓ Необходимост от актуализация на Наредба 13 в частта интеркултурно образование разработване на примерна социализираща технология, по която да работят учителите в мултиетническата класната стая.
- ✓ Необходимост от квалифицирани учители, работещи в межкултурна образователна среда.
- ✓ Необходимост от познаване на подгруповото деление на етническите групи у нас. Според мен е необходимо всички бъдещи педагогически специалисти да преминават задължително през дисциплини като етнология, етнопедагогика и етнопсихология.
- ✓ Познаване на билингвални технологии и респективно малкият брой учители от етническите малцинства, които владеят съответният в региона / на етническата група майчин и/ или семеен език.
- ✓ Преодоляване, чрез знание на дидактическите затруднения на учениците.
- ✓ Внедряване на етноложки методи за работа с родителите от етническите малцинства и други.

Проведеното етноложко изследване за факторите на образователна интеграция с **29 водещи български** експерти в областта на интеграцията, чрез образование и интеркултурното образование, имащи отношение към дейността на ЦОИДУЕМ – МОН, се състоя в провеждане на полуструктурирани интервюта на терен. Трудностите, които срещнах, са описани в Трета глава. За целта, както вече споменах, разработих въпросник (даден в приложение № 7.)

Интервюираните респонденти са водещи експерти в областта на образователната интеграция и интеркултурното образование у нас. Те са автори на държавни образователни стандарти, учебници и учебни помагала по интеркултурно образование.

Факторите за образователна интеграция, които те посочват в разглежданият период, могат да бъдат обобщени така:

- ✓ Трябва да бъде въведен задължителен педагогически стаж на студенти педагози в училища с ученици от етническите малцинства поради тяхната неподготвеност да работят в такава среда, а в този глобален свят все повече ще бъде необходимо наличието на компетентности за работа в интеркултурна среда.

- ✓ Образователната система трябва да бъде доразвита и усъвършенствана, така че да допринесе за интеграция и да гарантира качествено образование на всички ученици без дискриминационни маркери.
- ✓ Спрямо промените в Закона за предучилищно и училищно образование (ЗПУО) училищните стратегии трябва да съдържат част за интеркултурно образование, но тя трябва да бъде изготвена спрямо училищната ситуация и да не бъде negliжирана .
- ✓ Спрямо реализираните политики на ЦОИДУЕМ – МОН за интеграция и интеркултурно образование в средните училища у нас трябва да се наблегне на по-задълбочен мониторинг за дейностите, които развива центъра. Необходимо е да извършват задълбочени анализи след завършване на проектната дейност и да се осъществява експертна подкрепа към училищата, които не могат да изпълнят определените цели, които са си поставили за изпълнение в проектите си с допълнителна финансова държавна мярка.
- ✓ Създаване на билингвални подготвителни класове в училищата, в които преобладават ученици, чийто майчин и / или семеен език не е български.
- ✓ Отсъствие на профилирана подготовка на педагогически специалисти в училищното образование.
- ✓ Липса на познавателна мотивация и интеркултурна компетентност за участие в образователния процес на самите учители.
- ✓ Наличие на дискриминационни текстове в учебници и учебни помагала и др..

На база на горепосочените резултати и направените изводи както на теоретично, така и на емпирично равнище, се потвърждава работната хипотеза на етнопедагогическото и етнологко изследване, а именно, че познаването на етнопсихологическите особености на учениците и приложението на етнологки методи в процеса на интеграция чрез образование води до реализирането на качествена и успешна образователна политика, базирана на межкултурната рефлексия.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Според Веселин Тепавичаров: „Образованието е ключово понятие за реализацията и интеграцията на отделните етнически и религиозни групи в глобалния свят и в държавообразуващите нации. Това означава те да съхранят своята етническа и верска идентичност, своята култура и самоличност и същевременно да са част от другите на равноправна основа. А тази равноправна основа е тъкмо образованието. Тя е и ключът към етническата и верската хармония, към взаимното зачитане и толерантност“ (Тепавичаров 2013)¹³.

Образователната система в България се нуждае от актуализация и усъвършенстване. Необходимо е българският учител да притежава межкултурна рефлексия към другия и различния от него. Освен актуализацията в образователната система за справянето с пропуските в достъпа, качеството и равнопоставеността в образованието заема важна роля има и Центъра за интеграция на деца и ученици от етническите малцинства като:

1. Осигуряване на достъп до образование – Центъра помагат на маргинализирани общности и общности в неравностойно положение да получат достъп до училище.

2. Застъпничество за промяна на политиката – ЦОИДУЕМ - МОН влияние върху образователните политики, за да насърчават приобщаването, равните възможности и подобренията на учебните програми.

3. Преодоляване на социално-икономическите различия – чрез стипендии, училищни пособия и финансова помощ Центърът подкрепя ученици с ниски доходи.

4. Насърчаване на интеркултурното образование – като работят за интегрирането на ученици с езикови бариери или културни различия в училищното образование.

5. Обучение на учители – Центърът предоставя програми за обучение за подобряване на преподавателските умения, осигурявайки качествено образование за всички ученици.

¹³Тепавичаров, В.(2013) Етнологията трябва да влезе в българското училище. История и култура на старопланинското население. По примера на общините Етрополе и Сунгурларе. София: УИ Св. Климент Охридски, 9 – 25

6. Иновативни образователни модели – въвежда алтернативни образователни подходи, като СИП по ромски фолклор, мобилни класни стаи и образователни екскурзии.

7. Повишаване на осведомеността и ангажираност на общността – Чрез организиране на семинари и кампании за повишаване на осведомеността, ЦОИДУЕМ - МОН помага на общностите да признаят значението на образованието за всички.

Като запълват празнините, оставени от правителствата и международните органи, ЦОИДУЕМ - МОН допринася значително за това образованието да стане по-достъпно, приобщаващо и ефективно за различни групи от населението.

Билингвалният проблем при усвояването на официалният за страната език – българският, може да бъде преодолян чрез средствата на Изкуствен интелект (ИИ) и ролята на индивидуалния асистент за всеки ученик. Нашумялата наскоро теза за „езикова интеграция“ е несъстоятелна от парадоксална от научна гледна точка. Учениците от етническите малцинства и предимно от ромски и турски произход, чийто майчин, бащин и семеен език не е български, не се нуждаят от езикова интеграция. Те притежават рефлексия на говора, поради факта че се извършва интерференция два езика. Поради този психофизиологичен факт, те лесно кодират и декодират знакове, което означава, че водещ в процеса на обучение и възпитание, трябва да бъде симиотичният принцип. Необходимо е разработване и апробиране на билингвални учебни помагала на национално равнище. Те трябва да бъдат съобразени с езиковите маркери на конкретната етническа група на ученика. Такъв опит съществува в българската образователна система в годините: 1991 – 1997 г.(Кючуков 1998)¹⁴

Необходима е промяна на учебните програми по посока на рефлексивната компетентност на ученика в **следните аспекти:**

Първият аспект на промените в българското образование е физическа и психологическа среда в конкретното училище. Революцията в областта на ИИ оказва влияние върху инфраструктурата на училищата. ИИ променя възрастово-психологическите

¹⁴ Кючуков, Хр. (1998). Съвременни идеи и подходи за обучение по български език на децата билингви в двуезична среда.

особености на всички субекти в процеса на образователното взаимодействие, както и спецификата на типа взаимоотношения със заобикалящия ги свят. Това е един динамичен процес.

В бъдеще ученикът ще се обучава от асистент с ИИ. Той ще бъде по-усъвършенстван и от Alexa Google Homes. Функциите му могат да се свеждат до: детегледачка, помощник-учител, помощник-възпитател, гувернантка, учител, образователен медиатор, приятел и консултант. Асистентът ще настройва изборния от него подход спрямо индивидуалните резултати на ученика и ще се усъвършенства така, че да се постигнат максимално високи резултати в процеса на образование. Това налага **рефлексия на процеса на оценяване на ученика**, т. като той няма да има проблеми в план – доцимология. Ще бъде необходимо да се работи в план – дидактометрия (равнища на знания на ученика) емпирично и рефлексивно. Затова се налага промяна в държавните образователни стандарти за общообразователна подготовка в план дидактометрия. От друга страна, цифровите асистенти ще се развиват заедно с ученика, усвоявайки неговите предразсъдъци, потребности и интереси. Съществува риск от намаляване на зависимостта на ученика в контекста на човешкото общуване. Променя се и парадигмата **на педагогическото общуване в план образователна интеграция**. ИИ може да моделира социометричния статус на ученика и типа взаимоотношения, но дали ще може да прогнозира и типа общуване? Необходимо е да се вземе решение в образователен план – кои аспекти на живота да се запазят за човешкия интелект и кои да се предадат на ИИ? И/или на сътрудничеството между човека и ИИ?.

Вторият аспект в българското образование е свързан с развитието на иновативните педагогически и психологически подходи в училищата в съответствие с обществените очаквания. Наличието на нова технологична среда изисква и приложение от учителя на адекватни и актуални подходи в процеса на обучение, възпитание и социализация. Тук проблемът е със способността за социална и природна ориентация на ученика. Предвид на бъдещото индивидуално обучение на всеки ученик е необходима промяна в учебните програми за квалификация на учители. Те трябва да се основават на етичните принципи за приложението на ИИ и да отчитат промяната в човешката идентичност и възприятието на

учителя за действителността на равнища, които са непознати още от зората на модерните времена.

Третият аспект се отнася до изискванията на обществото, спрямо резултатите от процеса на образование и потребностите на бизнеса на определен етап на развитие на обществото. Необходимо е учениците в риск от отпадане и преждевременно напускане на образователната система /в значителен процент това са деца от етническите малцинства/ да бъдат подготвени за нови професии, свързани с приложението на ИИ. Трябва да се отдели специално внимание на професионалното развитие на учителите в областта на интегриране на ИИ в процеса на обучение и възпитание, защото учителите са както обект, така и субект на промените, които се очакват в българското образование.

Четвърти аспект - По отношение на езиковата култура на ученика, в контекста на процеса на образователна интеграция, могат да се направят следните изводи:

- Учениците избират за прочит в онлайн пространството текстове, които са кратки по обем и се възприемат без усилие. Акцентът при избора на текстовете за прочит е поставен върху кратки, бързи за възприемане текстове. Учениците предпочитат да избягват текстове със сложна тематика.
- Липсва вътрешна познавателна мотивация у ученика за разграничаване на текстове с достоверна информация от текстове с недостоверна информация, което може да провокира поява на предразсъдъци и стереотипи в процеса на образователна интеграция.
- Отсъства ясно заявена позиция по отношение на ролята на дискриминационни текстове в онлайн пространството и други.

Необходимо е да се разработят два типа диагностични процедури в план – етнодидактометрия и етнопсихометрия за релацията или не: «интеркултурната компетентност» и «интеркултурната зрялост». Ученикът може да притежава интеркултурна компетентност, но да не е интеркултурно зрял. Това са два различни вектора, които изискват различен вид диагностика в когнитивен и личностно-етнопсихологически план.

Тук е целеполагащата роля на етнологията в интегралното поле на етнопсихосемантиката, етнопсихологията и етнопедагогиката.

ПРИНОСИ НА ДИСЕРТАЦИОННОТО ИЗСЛЕДВАНЕ

А. Приноси с научно – теоретичен характер:

1. Извършен е ситуационен анализ на българската национална държавна политиката за межкултурна рефлексия и интеграция, чрез образование /в периода 2005 – 2016 г./, с фокус – системата на училищното образование.
2. Извършен е SWOT на стратегически и директивни национални документи в системата на училищното образование с фокус – образователна интеграция на учениците от етническите малцинства. / период 2005 – 2016 г./
3. Извършен е SWOT на стратегически европейски документи в системата на училищното образование с фокус – образователна интеграция на учениците от етническите малцинства. / период 2005 – 2016 г./

Б. Приноси с научно – изследователски характер:

1. Извършен е етнопедагогически функционален анализ на интеркултурната компетентност на 68 педагогически специалисти: учители и директори , работили по проекти в областта на образователната интеграция на ЦОИДУЕМ – МОН. / периода 2005 – 2016 година./
2. Проведено е етнологко теренно изследване с 29 национални експерти в образователната сфера в областта на интеркултурното образование, етнологията, етнопедагогиката и етнопсихологията.
3. Проведено е теренно етнологко изследване за факторите на образователна интеграция с 30 учители и директори на средни училища в страната в областта на интеграцията, чрез образование и интеркултурното образование, имащи отношение към дейността на ЦОИДУЕМ – МОН.
4. Разработен е диагностичен инструментариум за емпиричното изучаване на межкултурната компетентност на учители и директори на средни училища, работещи в межкултурна/междуетническа образователна среда.

ENGLISH ABSTRACT

The dissertation studies Intercultural reflection and integration through education/functional analysis for the period 2005– 2016. The introduction presents the significance of the research as well as the aims, objectives, subject, object, hypothesis and methodology of the dissertation. The aim of the ethno-pedagogical research is to carry out a situational analysis of the Bulgarian national policy for intercultural reflection and integration through education /in the period 2005–2016/, focusing on the school education system.

The first two chapters are the theoretical basis of the study. Chapter one of the dissertation presents a SWOT analysis of coordination and education policies in Bulgaria (2005–2016). Second chapter functional analysis of educational policies of the Ministry of Education - CEIDUEM in the period 2005–2016. Chapter three presents the empirical research of the thesis in two stages. The first stage goes through two questionnaires on intercultural education and educational integration with teachers and principals implementing educational integration policies in the mentioned period. The second stage is a field ethnological study on the factors of educational integration with 29 leading Bulgarian experts in the field of integration through education and intercultural education, relevant to the activities of CEIDUEM – MES and 30 teachers and principals of secondary schools in the country in the field of integration through education and intercultural education, relevant to the activities of CEIDUEM – MES. The topic of these interviews is “Knowledge of the ethnopsychological characteristics of students and the application of ethnological methods in the process of integration through education leads to the implementation of a qualitative and successful educational policy based on intercultural reflection”.

ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННОТО ИЗСЛЕДВАНЕ:

Димитрова, Т., (2021), Образователна интеграция и/ или интеграция чрез образование в системата на средното образование., сп. „Терени“ бр. 5/2021 стр. 96-106.

https://www.ethnologia.bg/_files/ugd/4c4c42_80f6b3008c75492aac15a525b995eabf.pdf

Григорова, Т.,(2023), Функционален анализ на образователна политика на ЦОИДУЕМ в периода 2005-2016г. – етнопедагогически аспекти., сп. „Терени“ бр.8/2023 стр. 156-164.

https://www.ethnologia.bg/_files/ugd/4c4c42_0b3be1c8d74c4f5fb2b2afe4df269399.pdf

Григорова, Т.,(2024), Социално – педагогическа технология като форма на педагогическо взаимодействие с родителя от ромски произход., сп. „Терени“ бр. 10/2024 стр. 57-64.

https://www.ethnologia.bg/_files/ugd/4c4c42_d336d6093b7845538c8daef32354c09f.pdf

